

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Vértesy László

A középosztály szegénysége

Nedelka Erzsébet

A válság hatása az európai jólétre

Reicher Regina Zsuzsánna– Rácz Georgina

LOHAS témák megjelenése az offline és online magazinokban

Rohonczi Edit

Nemzetköziesedés és versenyképesség a felsőoktatásban

Kerekes Margit

Concentration of the commercial banking market in Hungary

Štefan Slávik – Richard Bednár

Structuring and visualisation of business models

Lukács János - Tóth Márk - Zéman Zoltán

A számviteli politika döntéstámogatásának modellezése ágazati mátrix fejlesztéssel

2012/3-4

SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal
A kiadvány a TÁMOP - 4.2.2. B - 10/1 - 2010 - 0018. számú projekt keretében valósult meg
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Prof. Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Prof. Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Székely Csaba DSc, Dr. Fábián Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts: Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját. / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk: / *Send manuscripts and letters by e-mail only to: la.kulcsar@gmail.com*

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / *Articles are refereed by anonym reviewers before publication.*

Ismeretetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Prof. Dr. Kulcsár László

Nyugat Magyarországi Egyetem Sopron Erzsébet. u. 9. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft./év

Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év

Példányonkénti ár: 700 Ft./dupla szám: 1400 Ft.

Nyomdai munkálatok / Printing: Palatia Kft.

H-9026 Győr, Viza u. 4.

ISSN 0865 7823

Copyright © 2012 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Gazdaság & Társadalom

4. ÉVFOLYAM

2012.

3-4. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page 121

A középosztály szegénysége	
<i>Vértesy László</i>	3
A válság hatása az európai jólétre	
<i>Nedelka Erzsébet</i>	17
LOHAS témák megjelenése az offline és online magazinokban	
<i>Reicher Regina Zsuzsánna– Rácz Georgina</i>	36
Nemzetköziesedés és versenyképesség a felsőoktatásban	
<i>Rohoncz Edit</i>	52
Concentration of the commercial banking market in Hungary	
<i>Kerekes Margit</i>	70
Structuring and visualisation of business models	
<i>Štefan Slávik – Richard Bednár</i>	81
A számviteli politika döntéstámogatásának modellezése ágazati mátrix fejlesztéssel	
<i>Lukács János - Tóth Márk - Zéman Zoltán</i>	106
KÖNYVISMERTETÉS	
A város múltja, jelene és jövője	
[Enyedi György: Városi világ. Akadémiai Kiadó Budapest. 2012. 186 oldal [ISBN 978963059232]	
<i>Kulcsár László</i>	118
Table of Contents/Abstracts	121

A középosztály szegénysége¹

Vértessy László² egyetemi docens

Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Sopron

ABSZTRAKT A rendszerváltozás óta eltelt több mint 20 év, de a magyar középosztály nem erősödött. A szocializmusnak se volt célja egy erős burzsoázia, így több mint 70 év kiesett a polgárosodásból. A középosztály gerincét jelentő közszféra 2002 óta nem kapott fizetésemelést, s az életszínvonal a 70-es évek szintjén van. Így nem lesz keresletélénkülés, magas megtakarítás az idős évekre, és különösen nem nyugat-európai életszínvonal, jóllehet összehasonlítva a magyar termelékenység elmaradása messze kisebb bérekénél.

KULCSSZAVAK: középosztály, szegénység, szociálpolitika, gazdaságpolitika, a kormány felelőssége

Bevezetés

Van-e a rendszerváltozás után szegénység Magyarországon? Eltűnt-e a korábbi 3 millió koldus országa? Kialakult-e az új középosztály, a modern polgári társadalom bázisa? A rendszerváltozással, majd uniós tagságunkkal eljött-e a remélt Kánaán? Egyáltalán: ki a szegény Magyarországon, s ki tartozik a középosztályba? A tanulmány ezek megválaszolására tesz kísérletet.

Az egyik elterjedt statisztikai hagyomány szerint azt tekintik szegénynek, aki a jövedelem szerint sorba rendezett halmaz (itt: háztartás) közepén állója egy főre jutó jövedelmének felét sem éri el. Az abszolút és a relatív szegénység mellett jelentkezik a jövedelmi szegénység is, megannyi mérési lehetőség, de egy közös bennük: az itt levők nem tartoznak a középosztályba. Ez a tanulmány viszont a polgári életmód elérését tekinti középszintnek a háború előtti, illetve a jelenlegi nyugat-európai gyakorlat alapján, s az az alattiakat szegénynek. Az előbbi logikában a társadalom általános elszegényedésétől izmosodik a középosztály, míg az utóbbi gondolatmenet szerint Magyarországon nincs is polgári értelemben vett középréteg, szegénynek az tekinthető, aki gazdasági értelemben véve jelentős nélkülözéssel él.

1 A tanulmány megjelenését a TÁMOP - 4.2.2. B - 10/1 - 2010 - 0018. számú projekt támogatta.

2 vertesy@ktk.nyme.hu

Ugyanilyen ok miatt nem használjuk a Gini-együtthatót³ a magyar jövedelem-egyenlenségek mérésére, mert ebben a koncepcióban a megbízhatósági intervallumok jelentős átfedése miatt a 2005. évi mutató se a 2000-estől, se az 1995-estől, de még az 1990. évitől sem tér el szignifikánsan (konkrétan: az 1992-es Gini 0,27, a 2005-ös 0,29, vagyis minimális a változás). Jelezzük: számos más módszer ismert a társadalmi egyenlőtlenségek mérésénél, így pl. a gazdasági szakirodalomban gyakorta használt utalás a „Jövedelemmegoszlás a világon” (Wealth Distribution around the World 2010) c. térkép, ott is európainak minősülünk világos színünkkel, s valóban jobb helyzetet tudunk magunkénak, mint Afrika legtöbb állama, de ettől még nem lesz a magyar lakosság gazdasági helyzete jobb.

Az előbb említett források szerint tehát európaiak vagyunk, pedig a rendszerváltozás óta érezhetően átrendeződtek a hazai jövedelmi viszonyok – negatív irányban. Sőt, a rendeződés nem állt meg! Ide kívánczik annak gondolata is, hogy új – 2011-től életbe lépett – magyar adórendszer egy további lépés a jövedelmek nagyobb polarizációja felé. Itt nemcsak arról van szó, hogy az adólépések jövedelmeket csoportosítottak át a magánszemélyektől a vállalkozások felé (járulékcsokkentés), hanem az SZJA átalakítása az alacsonyabb jövedelműeknek jóval kevesebbet ad, a legjobban keresők járnak a legjobban – vagyis a társadalmi olló tovább nyílik. Konkrétan: a minimumbér emelése nettóban összesen havi 159 forintot jelentett, ami az inflációt is figyelembe véve további szegényítést jelent, míg a gazdagok (a magyar átlagbér fölött legalább 50 %-kal, a középosztály gazdasági értelemben valahol itt kezdődik), a 300 000 Ft fölöttiek kezdtek jól járni és nettó 600 000 Ft fölött pedig már érezhetően jól is jártak. A szegényítésre rásegít a szociális háló további, erősen érezhető szakadozása.

A KSH adatai szerint 2009-ben havonta 217 570 forintra volt szüksége egy tipikus magyar családnak (2 felnőtt, 2 gyerek) a létminimum szintjén. A legnagyobb tétel a rezszi (75 ezer Ft, a fő tétel ebből jellemzően a fűtés), élelmiszerre és egyéb kiadásokra 70 ezer forint marad, ez napi 2300 forintnak felel meg. Nem fejenként, a 4 tagú családra összesen! Ezen a szinten nagyjából másfél millióan tengődnek a hazában, miközben a lakosság 30 %-ának (értsd: 3 millió ember) ennél még alacsonyabb életszínvonallal kell beélnie. A kettő együtt 4 és fél millió ember, a magyar lakosság közel fele!

Lehet-e az ínség bugyraiban még lejjebb hatolni? Sajnos, igen a válasz. Itt az osztályozást megkönnyítendő, van egy ún. szegénységiküszöb-érték, ennek összege a már említett négytagú családnál 140 ezer forint, az egyedül állóknál 55 ezer forint. A krónikás félve meri leírni az adatot: a magyar háztartások 12 %-ának (egy háztartás 2,6 fő!) jövedelme jelenleg ennél kisebb.

3 Gini együttható: a Lorenz-görbére épülő eloszlási típusú egyenlőtlenségi mérőszám 0 (teljes egyenlőség) és 1 között (teljes egyenlőtlenség)

A középosztály hiánya, s ezzel összefüggésben az ország elszegényedésének oka az örökölt gazdasági nyomoron túl a jelenlegi alacsony foglalkoztatottság. A KSH szerint a 15-64 közötti korosztályban a férfiak 60,5%-a, a nők 50,6 %-a dolgozott csupán. Örökölt vagy nyert vagyon hiányában pedig csak munka révén lehet tisztességesen előbbre jutni, s középosztálybeli életet remélni. A cikk megjelenésekor immár két éve tart a nagy orbáni munkahely-teremtési program, ami szerint egymillió új állás teremthető 10 év alatt. Ennek arányos része 200 000, amiből semmi se valósult meg. Nem tekinthető gazdasági értelemben előrelépésnek néhány ezer ember közmunkába bevonása, hiszen annak valós értéktéremtése csekély, ha ugyan nem nulla, ráadásul a közpénzből finanszírozódik. A 60 ezer Ft körüli pénzből élők így sose lesznek a középosztályban, de még csak nem is közelednek.

A munka világánál jelezzük: a magyar munkabér indokolatlanul alacsony, termelékenységbeli elmaradásunk a legfejlettebbektől nincs akkora, amekkora a bérkülönbség. A szakma egy része ezt versenyelőnynek tekinti, de így a lakossági fogyasztás csökken, a kereslet lanyhul, az ország megítélés balkáni, ez a külföldi beruházásoktól a magyar középosztályig mindenre kihat.

A foglalkoztatottság úgy kerül a képbe, hogy a nemzet gyarapodása elsődlegesen munkával történik, azaz a munkavégzés ellenértékéből befolyt adók egy része kamattörlesztésre és hitelkiváltásra irányul, így korántsem mindegy, hányan dolgoznak. Az 1. sz. táblázat szemléletesen mutatja, hogy 1990-ben még a foglalkoztatottak száma lényegében megegyezett a gazdaságilag aktívakéval (igaz, akkor még létezett a kapun belüli munkanélküliség, ami ugyan gazdaságilag értelmetlen volt, de a szociális hálót erősítette). A rendszerváltozást követő trauma és krízis folytán az 5 millió fölötti munkavállaló hirtelen 4 millió alá csökkent, amiben meghatározóan közrejátszott, hogy az akkori kormányok a korábbi nyugdíjba vonulásban látták a legjobb megoldást a hirtelen megjelenő munkanélküliség kezelésére. Az átalakulás előtti években, 1987-ben és 1988-ban még 5,3 millió, illetve 5,2 millió aktív dolgozó volt, vagyis hirtelen közel másfél millió ember tűnt el a munka világából!

1.sz. táblázat A nemzetgazdaság összevont munkaerőmérlege (ezer fő)

Megnevezés	1990	1995	2000	2005	2009
14-65 éves	5956,8	6114,4	6285,4	6412,2	6512,1
65 év felett	2287,5	2330,5	2206,0	2105,7	2025,5
Össznépeség	10374,8	10336,7	10221,7	10097,5	10031,0
Foglalkoztatott	5084,0	3826,4	3944,5	3981,0	3989,0
Munkanélküli	24,2	519,6	404,5	400,6	477,4
Gazdaságilag aktív	5108,2	4346,0	4349,0	4381,6	4376,2
Külföldön dolgozó	3,6	25,0	30,0	47,0	44,0

Megjegyzés: a 2000. évi és az előtti adatoknál a férfi korhatár 62 év, a női 58 év volt. A gazdaságilag aktívak a gyerekgondozási segélyen levők nélkül értendők. Forrás: www.ksh.hu

Az azóta eltelt közel két évtized nem hozott érdemi változást, jóllehet a nyugdíjkorhatár is kitolódott. Jelezzük: a 12 % körüli magyar munkanélküliség nagyon magas érték, az Amerikai Egyesült Államokban ilyen utoljára az 1929-33-as válság idején mértek. Az Európai Unióban van jelenleg ennél rosszabb mutató is több országban (pl. Spanyolország stb.), de azokban az országokban magasabb a foglalkoztatottak aránya, vagyis viszonylag kevesebb embert kell eltartani, továbbá létezik egy polgári jólét, azaz az emberek többségének van tartaléka.

Nem csak az aktív népesességben magas a munkanélküliség. Kevesen dolgoznak az 55–65 éves korosztályban – Nyugat Európa számos országában ennél már tovább van a nyugdíjkorhatár, nem ritka a 68 év, néha a 70 év is előfordul, igaz, azok az országok lényegesen jobb mortalitási mutatókkal rendelkeznek a magyarnál -, a korcsoport foglalkoztatási rátája Magyarországon mindössze 34 %, a skandináv országokban és Izlandon ennek a duplája, de Portugáliától Svájcra át Nagy-Britanniáig mindenütt 50 % feletti.

Középosztály és az egészség

Az egészségügyi felméréseknél nem meglepő, hogy a 65 év fölötti hazai korosztály nagyobbik része nyilatkozik úgy, hogy mindennapi életét már betegség korlátozza. A havi tízezeren feküli gyógyszeres számla sokaknak szelektív limitálást jelent. A legegészségesebb sport, az úszás egy-egy belépője négyjegyű szám, s eseteiben nem egyessel kezd. A test rendszeres karbantartása is hozzátartozik (tartozna) a középosztálybeli mindennapokhoz. Az egészséges életmód kialakítása és fenntartása nem luxus, ráadásul elsődlegesen nem is anyagi, hanem szemléletbeli kérdésekről van szó. Az egészségügyi prevenciónál nincs olcsóbb és hatékonyabb a szakterületen, mégse használjuk ki. Jól irányzott és hatékony kedvezményekkel és propagandával nagyon sokat lehetne elérni.

A magyar nyugdíj közismerten alacsony, de ez csak abszolút értékben igaz. A nettó átlagkeresethez viszonyított aránya (69 %) Európában kiemelkedő, ez döntően közrejátszik a mielőbbi nyugállományba vonulás választásában. Nem véletlen tehát, hogy napjainkban a hazai nyugdíjasok nagyobb része korhatár alatti. (Itt figyelembe veendő, hogy 1998-ban megkezdődött a nyugdíjkorhatár emelése, a korábbi 55-60 évről 2009-re már egységesen 62-re, majd 2015-re 65-re.) A magyarországi nyugdíjasoknak 8 %-a él a szegénységi küszöb alatt, igaz, az arány jobb, mint az országos átlag (10 %).

A magyar GDP 12 %-a nyugdíjkiadás (háromezer milliárd Ft, 2010). A korhatárt betöltött öregségi nyugdíj havi átlaga 79 000 Ft, a korhatár alattié 98 000 Ft volt. Kiemelkedően magas (ez már szinte középosztály!) a korengedményes

nyugdíjak átlaga: 126 000 Ft (fegyveres testületek és korábban bányász), ahol 25 év szolgálati viszony után jár a visszavonulási lehetőség, előtte megfejelve egyéves jubileumi hűségpénzzel, függetlenül, hogy az illető a munkaidőt terepen⁴ vagy íróasztal mellett töltötte. Nagyon kicsi a juttatás a többi területen: az árvaellátás, baleseti járadék, megváltozott munkaképességűek járadéka és a rokkantsági járadék, valamennyi havi átlagos 30 ezer Ft körüli összeggel szerepel a statisztikában.

A szegénységet az is fokozza, hogy európai viszonyításban nagyon sokan élnek járadékból, hanem viszonylag kevés embernek kell őket eltartani. Az idős korosztályok ugyan fizettek/fizetnek nyugdíjjárulékot, de a korábbi felosztó-kirovó rendszerben ez nem az ő tartalékjukat növelte, hanem a korábban nyugdíjba mentek kifizetésére szolgált. A felosztó-kirovó rendszerben dolgozott korosztályok folyamatosan kifutnak a munka világából, de ettől a helyzet még alapvetően nem javul, hiszen nyugdíjasként – joggal – igényt tartanak a társadalombiztosítási apánázásra, azaz a rendszer utolsó nyoma csak akkor tűnik el, amikor a korosztályhoz tartozó utolsó nyugdíjas is meghal.

A közel 3,1 millió nyugdíjas átlagnyugdija nem éri el a 90 ezer forintot, ez nagyban hozzájárul a társadalom szegénységi képéhez. A három legnagyobb decilist a 60-70 ezer (201 ezer fő), a 70-80 ezer (263 ezer fő) és a 80-90 ezer forint (268 ezer fő) közötti nyugdíjasok jelentik, mindössze 133 ezer fő nyugdíja haladja meg a 150 ezer forintot⁵, utóbbi lenne a középosztály határa. Az elszegényedés irányába hat, hogy egy járulékfizetőre egyre több nyugdíjas fog jutni, így alacsonyabb ellátási színvonalal kell számolni. Jelenleg⁶ 100 járulékfizetőre 68 nyugdíjas jut, 2020-ra ez a szám már nagy valószínűséggel 80 fölötti. A 2013 utáni, már a Bajnai-kormány alatt elfogadott nyugdíjreform tovább csökkenti a járandóságokat. A svéd modell majdani átvétele sem jelentené az egészséges átalakulást, hiszen annak működésének alapfeltétele a magas jövedelem (a 25 ezer koronás átlagfizetés 60 %-a körül alakul a nyugdíj, 1 korona = 27 forint). Röviden összefoglalva: a nyugdíjasok a szegények táborát gyarapítják, számuk évtizedekig folyamatosan nő, és a jövőbeni gazdasági helyzetük nagy valószínűséggel romlani fog.

Az örökség, a szocializmus évei nem a meggazdagodásról szóltak. Sőt még a tehetősebbeket is korlátozták, hiszen mindenkinek maximum csak egy lakása, egy nyaralója és egy kocsija lehetett. Ha létezett proletár középosztály, akkor szinte mindenki abba tartozott, hiszen a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmek közötti különbség a 8:1 arányt nem haladta meg. A szegénységet kendőzte a hiány: az alkalmanként kapható déligyümölcsért éppúgy sorba kellett állni, mint a rövidkarajért, egy TV-re, hűtőgépre hónapokat, egy autóra éveket kellett várni.

4 A bányászoknál csak a föld alatti munkánál jár a kedvezmény.

5 2009. januári emelés utáni összeg. A 2010-es adatok még nem ismertek, de a romlás bizonyos, hiszen 2010-től megszüntették a 13. havi járandóságot.

6 2008. év végi adat

A rendszer éberrel vigyázott rá, hogy nagy magánvagyonok ne képződjenek. A gazdasági proletárok mellett ott voltak a szellemi proletárok, ami a múzeumlátogatástól kezdve a könyvolvasáson át a nyelvismeretig mindenütt megmutatkozott, s sajnos máig öröklődött, hiszen az új generáció szüleitől az igénytelenséget látja.

Jelenlegi elszegényedésünk a rendszerváltozás óta kisebb megszakításokkal folyamatos, de a kezdeti korábbiak. A nyugati hitelek első felvétele az 1973-as olajválságot követő évekre nyúlik vissza. A bukaresti árelvnek⁷ köszönhetően Magyarországon az ársokk begyűrűzése lassabb volt, de nem kerültük el. A guljaskommunizmus világa és a legvidámabb barakk azt jelentette, hogy az életszínvonal többé-kevésbé megőrződött a külföldi eladósodás árán, vagyis akkor nem következett be az elszegényedés. *Így lettünk szegény gazdagokból gazdag szegények.*

A nagy elszegényedés második hulláma a rendszerváltozás után jött – és maradt. Az egy keresőre jutó reálkereset indexét 1960-ra 100-nak véve 1970-re elértük a 129 %-ot, 1980-ra már 158 %-nál tartottunk, de a rendszerváltozást követő válság folytán 1995-re visszaestünk 118 %-ra, vagyis az 1970 előtti értékre, az 1970-es szintet csak 2000-re értük el. Másképp fogalmazva: a magyar lakosság 30 év alatt semmit sem gazdagodott, távolodott a középosztálytól. A növekedés az ezredforduló óta se töretlen: 2006 után a válság miatt ismét megtorpanás, visszaesés következett. *Vagyis: jelenleg lényegében a 70-es évek szintjén élünk.*

Sokat változott a jövedelem-eloszlás a rendszerváltozást követően. Az egy főre jutó jövedelmek legfelső és legalsó deciliseinek átlagai közötti arány számottevően nőtt: 1987-ben még 4,6 volt, 1992-ben már 6,0, 2003-ban 8,1, jelenleg (2009) 7,2. Csökken a középrész, nő a szegények és gazdagok közötti különbség, erről külön szólunk később a latin-amerikanizálódás okán.

A középosztály de facto felszámolása

Mi a középosztály? – kérdezi Kornis Gyula azonos című tanulmányában közvetlen Trianon traumája után (Korniss, 1926). Klasszikus, akadémikus meghatározása szerint olyan „szociális típus”, melynek közös jegye a közepes nagyságú jövedelem, a műveltség bizonyos mértéke, melynek alsó foka a középfokú iskolai végzettség, felső foka az egyetemi vagy egyéb főiskolai végzettség. A 20. században Németh Lászlótól Erdei Ferencig a magyar értelmiség legjobbjai azt vallották, hogy „az igazi középosztályi lét” alappilléreinek az anyagi függetlenséget és a magas műveltséget kell tekinteni - foglalja össze nagyívű tanulmányában Huszár Tibor (Huszár 1984).

⁷ Lényege, hogy a KGST-országok egymás közötti elszámolásában a mindenkorin külkereskedelmi árat a korábbi 5 év világgiaai átlagára jelentette.

E sorok írója is vallja: *a középosztályi létehez napjainkban alapvetés a polgári jólét és a korszellemnek megfelelő általános műveltség*. Előbbi több mint a nélkülözésmentesség: ne csak a számláit tudja fizetni, hanem el tudja járni rendszeresen étterembe, színházba, múzeumba, évente legalább egyszer tudjon pihenten nyaralni⁸, tudjon polgári módon öltözni, könyveket vásárolni s nem utolsó sorban tudjon félretenni. A műveltség a korszerű és megújuló⁹ tudást feltételezi, azaz a ma már szinte kötelező diplomá(ko)n túl beszédképes nyelvismereteket, alkalmazói számítógéptudást, vezetői jogosítványt, legalább közepes jártasságot a tudomány és a kultúra világában. A magyar lakosság megtakarítása volumenében a nyugati szomszédaihoz képest kifejezetten szerény, s szerkezetében pedig a pénzügyi kultúra hiányát tükrözi.

„A polgári demokrácia a középosztályt tette a történelemcsinálás rétegévé, kialakító formát adó tényezőjévé. Ez az osztály, melyhez tartozáságot nem a születés, hanem az egyéni tehetség és a munka adott, s mely az élet egészséges áramlásában folytonosan gazdagodhatott a felsőbb és alsóbb rétegek értékes elemeivel: a legalkalmasabb volt arra, hogy a történelmi munka egységébe szervezze az egyes nemzetek minden érdekű életerejét. Nyugat-Európában a középosztály kialakulása majdnem egyidejűleg kezdődik a nemzeti vagy helyesebben: az ország-megalakulás folyamataival” - fogalmazza meg Szabó Dezső a két világháború között (Szabó 1943)

A magyarságot Mohács óta ért legnagyobb csapás, hogy középosztályát a kiegyezés után elvesztette. Voltak hivatalnokok, orvosok, ügyvédek, iparosok, volt fej továbbra is, de ez nem tartozott a testhez; belőle élt, de nem neki gondolkozott. – állítja Németh László, aki kereste, hogy a dzsentrivilág után miképp alakul Magyarországon a polgári középosztály (Németh 1989). A magyar haza traumája, hogy nemcsak a középosztályi kezdés, de a folytatás is elveszett: a kommunizmus építése nem arról szólt, hogy egy erős burzsoáziára lett volna szükség. A szellemi és anyagi proletárok eszmevilágában ilyen föl se merült, sőt a burzsoá kifejezetten ellenségnek minősült. (Így szűnt meg máról holnapra az 1950-es években pl. a kulákság, azaz a magyar paraszti középosztály, hasonlóképp a magyar kisiparos réteg, de a polgári értelmiség nagy részét is sikerült felszámolni.)

Középosztály és életszínvonal szorosan összefüggő fogalmak. Egy ország életszínvonalának, fejlettségének mérésére napjaink egyik legelfogadottabb mutatója a *HDI*. Az egy főre jutó GDP/GNP mutatónál pontosabb képet ad, mert figyelembe

8 Egy 2010-es felmérés szerint a magyar háztartások 2/3-a még egy hétre se tud elmenni a házában nyaralni (www.ksh.hu), pedig az európai középosztály mércéje szerint egyhetes téli és egyhetes nyári külföldi útnak bele kellene férni.

9 A gyorsuló idő folyamatos képzést igényel, még a megszerzett tudást is rendszeresen karban kell tartani. A napjainkban oly divatos LLL, a Life Long Learning, az egy életen át történő tanulás ezt az alapkövetelményt fogalmazza meg.

veszi a várható élettartamot, az írni-olvasni tudást, az átlagos egyéni jövedelmet, s egyéb, nem pusztán gazdasági mutatókat. Jól használható arra is, hogy mutassa egy-egy országon belül a társadalmi rétegek közti fejlődési különbségeket. A magyar HDI – hasonlóan a többi volt szocialista országhoz – látványosan fejlődött a rendszerváltozás óta. Amíg a mutató 1990-ben 0,692 volt, 2000-re már 0,767 lett, s 2010-re az EU 0,805-re becsüli. Elmaradásunk a világ vezető országaitól így is nagy, hiszen az élmezőny (Norvégia, Ausztrália, Új-Zéland, Amerikai Egyesült Államok) mind 0,9 fölötti értékkel rendelkezik. Más kontinensekkel is hasonlítva már kedvezőbb a kép: a 0,8 fölötti érték már magas humán fejlettségű országot jelöl, és 200 mérhető ország első negyedében 2005: 36. hely) benn vagyunk¹⁰. A 2010-re jelzett magyar adatok vegyesek. A várható élettartam (zárójelben a norvég adatok hasonlításáért) 73,9 év (81,0 év), az iskolai évek száma 11,7 év (12,6 év), a várható összes iskolás éveké 15,3 év (17,3 év), a GNI/fő 14 474 USD (58 800 USD). A 74 év alatti várható átlagos élettartam csak egyes volt szovjet köztársaságokra és balkáni államokra jellemző, de már Szlovákia is lekörözött minket GNI/fő mutatóban.

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak 200 ezer Ft alatti bruttó havi átlagkeresete nem tekinthető középosztálybelinek a szó polgári tradíciós értelmében. Még az értelmiséget jelentő szellemi foglalkozásúak átlagos havi 260 ezer Ft-ja se nevezhető annak. Ennyiből félretenni gyakorlatilag nem lehet. De ez a bruttó 200 ezer Ft körül kereső a réteg már megengedheti magának, hogy bankba menjen hitelért, s ennyinél már szóba is állnak vele, sőt hitelt is adnak. Megnyílik tehát a bőség forrása, s a hittel együtt már kialakul egy olyan jövedelem, ami középosztálybelinek tekinthető. Lehet lakásra, kocsióra stb. gondolni, sőt meg is venni. A folyamat – a hitelre épülő új középosztály - egyetlen szépséghibája a hitelek törlesztése. Ha nincs meg az átlagot meghaladó fizetés, gond lesz. Mint ahogy van is: a KHR (Központi Hitelinformációs Rendszer) szerint közel 1 millió BAR-listás¹¹ van a Magyarországon, ők azok a rossz adósok, akik nem akarnak/tudnak fizetni, jellemzően az utóbbi. A kilencven napon túli nem-törlesztés esetén már fenn is vannak a listán, s legalább öt évig le se kerülnek róla. 2010 végére már 105 ezren vannak a nem fizető jelzálog-hitelek, ők is a középosztályból, vagy felettiekből kerülnek ki. A válság is jól mutatja hatását: 2008-ban az eljárás alá vont lakóingatlanok száma 8 073 volt, 2009-ben 19 532, 2010 első felében 15 562. A felügyelet (PSZÁF) 2010. évi 3. kockázatjelentése szerint az összes hitelszerződések 38,8 %-át érintette fizetési mulasztás, 23,2 %-át 90 napon túli késedelem (www.pszaf.hu).

A magyar háztartások (3 809 431 háztartás, átlagos létszám: 2,6 fő) közel negyedének van (2011. júliusi adat) devizahitele. Ez akkor is nagyon magas szám, ha a svájci frank változása és a kölcsönfeltétek szigorítása hatására az arány egy év

10 Human Development Index, a humán fejlettségi mutató In: Statisztikai Tükör, KSH 2008/85. szám

11 BAR: bekerülnek a Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszerbe

alatt lényegesen javult: 2008 közepén még 29 % volt. Mintegy 15 %-uk nem vagy csak 90 nap után tud fizetni, csupán az OTP-nél 50 ezer szerződést kellett átütemezni az utóbbi egy évben. A 90 napon túli késedelmes lakossági hitelek a PSZÁF kimutatása szerint meghaladják a 900 milliárd forintot (2011. január). Pedig itt már közeledünk a középosztály felé: ez az a réteg, aki akár havi 100 ezer forintos törlesztést is tudott vállalni. A háztartások középosztálybeli megítéléséhez fontos mutató egy főre jutó nettó átlagjövedelem: 874 504 Ft/év, ami havi 72 800 Ft-nak felel meg, azaz átszámítva még havi 300 euró sincs – messze nem középosztály.

Hiányzik a középosztályi vagyon. A lakosság legnagyobb részének nincs számottevő megtakarítása, gyakorlatilag máról holnapra él. Nem ismerünk pontos megtakarítási statisztikákat, de nem egészen 40 ezer olyan betétes van a hazában, aki az OBA¹² keretét ki tudná meríteni, azaz megtakarítása meghaladja 100 ezer eurót. Uniós fogalommal élve ez nem milliomos, de már egyértelműen középosztály. A forint folyamatos leértékelődése ugyanakkor növeli a magyar multimilliomosok számát, hiszen a rendszerváltozás egyik sajátosságaként a tömegek megvehették lakóingatlanukat, s egy csapásra a szó szoros értelmében multimilliomosok lettek, hiszen a városi kispanel vagy a falusi kockaház értéke legalább 5-6 millió forint. A nyugati világ a cifra nyomorúság e fajtáját nem igazán ismeri, hiszen ott a bérlakások aránya jóval magasabb.

Nem mellékes körülmény, hogy a magyar társadalom se érzi a középosztály-szintet. Hivatkozunk a két Tárki-felmérésre, miszerint a magyar háztartások mindössze 1 %-a, illetve 2 %-a véli, hogy gond nélkül él. 26 – 22 %-a beosztással kijön, 50 - 47 %-uk éppen, hogy kijön, 19-22 %-nál anyagi gondok vannak, és 4 - 8 % nélkülöz¹³. Jól kitapintható a válság is: 2007-ben a háztartások 12 %-ának volt csak gondja a lakbérrel és a közüzemi számlák fizetésével, 2009-ben már 18 %-ának.

A modern demokráciákban az állam a legnagyobb foglalkoztató, ezért a mai magyar középosztály gerincét a közalkalmazottak és köztisztviselők kellene, hogy kitegyék. (Nem mindig volt így: a kiegyezés utáni Magyarországon mindössze 31 303 közhivatalnok volt, zöme szakképesítés nélkül, mert „a közigazgatási hivatáshoz elég a józan ész” – idézi Concha Győző a Hétszemélynöki Tábla véleményét A közigazgatási enquete c. munkájában (Huszár, 1984). A mai világban más, lényegesen nagyobb az állam funkciója s ezzel a közszféra szerepe. Magyarországon a költségvetési szférában alkalmazott 748 ezer fővel és a többségi állami tulajdonú vállalatoknál dolgozó 117 ezer személlyel számolva 2010-ben a gazdaságilag aktív népesség 20 %-át, a tényleges munkavállalók több mint negyedét tette ki. Közülük mindössze az osztályvezetőtől és igazgatótól fölfelé levő szűk réteg tartozik a középosztályba.

12 Országos Betétbiztosítási Alap, mely eddig az összegig áll helyt a pénzügyet helyett, ha az ügyfelének fizetni nem tud. E sorok írásakor ez kb. 28 millió forintnak felel meg.

13 Tárki háztartásmonitor 2007 és 2009-es felmérések www.tarki.hu

Ennek a virtuális és valós közszolga-rétegnek zömét az az oktatásban dolgozó 245 ezer fő jelenti, ahol a kezdő pedagógusi bér (felsőfokú végzettséggel!) nem éri el a bruttó 140 000 forintot, s a nyugdíj előtt álló minősített egyetemi oktató¹⁴ nettója is 200 000 Ft alatt van. Nem jobb a helyzete a 87 ezer egészségügyi, a 80 ezer szociális szférában dolgozónak, még akkor sem, ha utóbbiak egy része borraavalós/paraszolvenciás szakmának minősül. Más adat: a szellemi foglalkozású, költségvetési intézményben foglalkoztatottak bruttó havi átlagbére 233 400 Ft volt 2007-ben. 2009-ben és 2010-ben csökkenés következett, főleg a 13. havi bér részleges majd teljes elvétele miatt. Ez lenne az új polgári Magyarország középosztályának derékhada?

A középosztály-építő szerep eklatánsan megmutatkozik a budapesti utcaseprő és rezidens orvos bérezésében (2011. augusztus). Az előbbi magasabb jövedelmét a szemétszedésben kifejtett jártassága bizonyosan indokolja, s ha a piac keresletkínálata is erre hajaz, akkor e cikkben nem is említődne. No de mindkettő cégének fenntartója az önkormányzat, illetve az állam, s a nagy káoszban a pénzosztás ekképpen történik. Így formálódik a magyar középosztály.

A közszférában talán a bírák és ügyészek fizetése mutatja, milyennek kellene lennie a középosztály ellátmányának: ők már 2007-ben is 615 ezer Ft fölötti havi átlaggal bírtak, amihez azért szükséges figyelembe venni, hogy pozíciójuk okán másodállást nem vállalhatnak¹⁵.

A középosztály másik tartóoszlopa lenne a versenyszférából a *kisvállalkozói tábor*. Ahol a vállalkozásból az egyén és családja nélkülözésmentesen megél, s jobb esetben a cég néhány alkalmazottat is eltart. Ők lehetnének később a kisteleptülségek virilistái, már ha egyszer az egyén adózását a magyar társadalom értéknek tekintené. A kis- és középvállalkozói szegmens támogatása lényegesen hasznosabb – nevezük produktív beruházásnak –, mint az árokperti gázhúzkodás közpénzből vezénylése.

A versenyszférában a bírákhoz hasonlóan jó – nevezük itt is középosztálybelinek – átlaga van a pénzügyi közvetítőknél. Ez az a fizetés, amiből már futja évente egy-két kéthetes nyaralásra, rendszeres kulturális és szórakozási lehetőségre, alkalmankénti autócserére, szerény megtakarításra, vagyis: mai értelemben vett polgári életvitelre – a különösebb meggazdagodás lehetősége nélkül.

Van tehát mindössze két nem-meghatározó réteg a teljes magyar társadalomból, a mintegy 4 millió foglalkoztatottnak 5 %-át sem teszi ki együtt. A többiek, leszámítva a felső tízezer meggazdagodását (a már említett kb. 40 ezer fő, de vagyosokra nincs és nem is lesz adat, hiszen meghatározó részét nem Magyarországon, sőt nem is az Európai Unióban tartják), mind lényegesen kevesebbet keresnek.

14 CSc (közkeletű nevén kandidátusi) vagy PhD, illetve DLA tudományos-művészeti fokozattal, minimum két idegen nyelv ismeretével rendelkező docens fizetése.

15 Kivétel: művészeti és tudományos tevékenység, oktatás

Vagyis: gazdasági értelemben ennyi a magyar középosztály, mesze nem a társadalom gerince.

A latin-amerikanizálódás további ismérvei: a társadalom végzetes kettészakadása, komprádor burzsoázia kialakulása, a mindent átszövő korrupció és erkölcsi nihilizmus elburjánzása az államéletben és a gazdaságban. Az új középosztály építése a közép-európai térség keleti felében, így nálunk is a kilencvenes évek elején indul meg. A tulajdonszerzés, azaz az anyagi jólét bázisa sajátosan alakul: *egy szűk réteg megszerzi az állami vagyont, és a formálódó-alakuló középréteg villámgyorsan elszegényedik.* Az állami vagyon felosztásánál a jogi keretek megteremtése a Németh-kormányra, a politikai az Antall-kormányra nyúlik vissza, de igazán a Horn-kormány alatt kerül sor a nagy privatizációra, s itt és így valósul meg a magyar társadalom egészének markáns kettéválása s ezzel együtt a leszakadás.

Budapest a rendszerváltozáskor nem a kuponos privatizációt választja (mint pl. a csehek), hanem a kapcsolati tőkéét, így gyakorlatilag a korábbi elitnek felső tízezerre formálódásával megindul a tömegek nyomora, amihez a korábban ismeretlen munkanélküliség és kétszámjegyű infláció is járul. Megjelennek a nagy, tőkeerős nemzetközi vállalatok, ezzel együtt kialakul a *multiktól való szoros függőség*, létrejön a nagy állami-társadalmi korrupció, s már kész is a banánköztársaság¹⁶. Vagyis, a nyugat-európai, erős középosztályt kiépítő polgárosodás helyett a társadalmi szélsőségeket hozó, multikba ágyazódó, a társadalmi rétegek jövedelmeit széthúzó formációt választja (kapja?) a hatalmi elit, és szenved el a többi.

A multi, a közhiedelemmel ellentétben, nemcsak hoz, hanem visz is. Jellemzően csak először és egyszer hoz, utána folyamatosan visz. Érzékeltetjük ennek a nagyvállalati körnek nagyságrendi támogatását: pl. csak 2005-ben 370 milliárd Ft pénzügyi támogatást és 118 milliárd Ft kedvezményt kaptak a magyar államtól. Mennyit izmosodhatott volna ennyi pénzből a magyar kisvállalati szektor, az alakuló magyar középréteg dandárja! Az pedig szinte már mellékes, hogy az utóbbi években a nagy betelepülés lényegében lezárult, s így ma csak nettó tőke kivitel van.

Latin-amerikai típusú volt a *külföldi tőke magyarországi megjelenése*. A gazdasági szektorokat és helyszíneket ők választották ki, holott megfelelő hatástanulmányokkal modellezhető lett volna, hova és mit kell telepíteni, hogy a hazai beszállítói-alvállalkozói réteg ezzel szervesen összefonódjon, s ne csak kiszolgáltatottja legyen, illetve, hogy egy-egy térség hosszú távú foglalkoztatottsága megoldottá váljék. Ilyen anyag – szaknyelven impact assessment – a szerző tudása szerint nem vagy csak elvétve készült, a döntéseknél korlátlanul érvényesült az új lobbieredményessége.

16 A 19. század végén az United Fruit Co. monopóliumokkal vetette meg lábát Dél-Amerikában, ahol az egyes országokban a köztársasági forma operett-díszletté vált, megjelent az erős korrupció, egy szűk vezető réteg (komprádor burzsoázia) lett a hatalom birtokosa, és a tömegek gyorsan elszegényedtek. A szépirodalomban elsőként O. Henry használta a 20. század első éveiben Cabbages and Kings (Káposzták és királyok) című novellás kötetében, Hondurasra vonatkoztatva.

A rendszerváltozással együtt nagyban *megváltoztak a társadalmi értékek*: az individuális célok megvalósítása ma sokkal inkább háttérbe szorítja a többi célt, mint korábban. Az elidegenedő világban az emberek nem figyelnek egymásra, kevés a mély és igaz kapcsolat. A hagyományos kisközösségek (falu, kisváros) eltűnnek, a barátságot felváltja a haverkodás, a szerelmet a szexualitás, a hazaszeretetet a kozmopolitizmus, az istenszeretetet a narcizmus. Családi és közösségi példa hiányában a média szerepe kihangsúlyozódik: a tömegkommunikáció igénytelenségben felnövő új nemzedék számára a gátlástalan nyomulás, az értékek hiánya szinte magától értetődő, amire rásegít a nevelést nem, csak oktatást nyújtó iskola, és a munkahelyek gépiessége és az igénytelen szórakozások propagálása.

Nincs értéketalon, a családok többsége szétesett (jellemző a csonka család, a szülői tevékenység gazdasági eltartásra szorítkozik), az iskola csak ismeretanyagot ad, nem nevel. A mostani tanári kar zöme a szocializmus világában tanult és dolgozott, ahol sokáig az oktatói előmenetel feltétele a nemzetközi munkásmozgalomhoz való szenvedélyes kötődés prezentálása volt, így pedig nehezen lesz a tanár hiteles. Az egyházak lassan találják magukra, számos szerzetesrend végleg megszűnt (pl. szerviták), vagy külföldről kellett adoptálni (pl. pálosok¹⁷), társadalmi megbecsülésük még csak alakulóban, nehezen és buktatókkal (békepapi múlt, pedofil-botrányok, ügynöktevékenység) találják helyüket az új rendben. A közszolgálati média se értékrendet közvetít, inkább reménytelenül harcol azért, hogy nézettsége-hallgatottsága a bulvár közelébe érjen. Mindezek a középosztály fejlődését hátráltatják.

Számos területen változik a társadalmi szemlélet is, amit jól példáz a válások megítélése. A 19. század utolsó harmadáig, a szekularizáció megjelenéséig lényegében alig volt válás. Az érvényes házasságkötés egyházi volt, a történelmi egyházak nagy része a kapcsolat bomlásánál kifejezetten nehezített, a magyarországi leggyakoribb vallás, a katolicizmus esetén egyenes Rómához kellett fordulni a szentség felbontására, illetve érvénytelenítésére. A kétkeresős családmódel (klasszikus középosztály?) megjelenése, s az erkölcsi szabadoság a II. világháború után tovább lazította a hagyományos családi köteléket, s a rendszerváltozás utáni neoliberális formák azután további új dimenziókat hoztak a másság elfogadására. Sokat számít ebben a korábbi tradíció is, nem véletlen, hogy Európa legmagasabb válási arányszámait inkább a protestáns skandináv országokban (Dánia, Norvégia, Svédország) vannak, míg a katolikus hagyományú országokban alacsonyabbak (Olaszország, Lengyelország, Portugália, Spanyolország stb.).

A szellemi értékrend torzul. A középosztályi érték a családoknak nagyobb részénél hiányzik. Nemcsak a nevelésre, de még a beszélgetésre is alig marad idő: a TV és a média többi része lett a helyettesítő. Az iskola is lazul: a szerző évtizedek

17 Ez különösen fájdalmas volt nekünk, magyaroknak, hiszen az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesendről van szó.

óta figyeli az egyetemre kerülők és végzők teljesítményét – egyre kisebb a követelmény s ezzel együtt a tudás.

A középosztályi teljességhez tartozna a lelki egészség. A pszichiáterek és pszichológusok nem oldanak meg mindent, jóllehet egyre több van belőlük, mert sajnos igény mutatkozik rá. A kaliforniai filmipar azt sugallja, hogy valamirevaló középosztálybeli amerikainak már pszichológusa is van – ezé a jövő?

Az új világ, a globalizáció is változtatja a középosztályos értékrendet. Növeli az individualizmust, az embereket folyamatos versenyre kényszeríti, szétzilálja a klasszikus társadalmi kapcsolatokat, aminek fő áldozata a család. A pénz és hatalom lesz a példakép, a szerzés mindenekfelettsége a meghatározó. Pedig a történelem példái azt igazolják, hogy a gazdagabb nemzetek polgárai, illetve a gazdagabb emberek nem feltétlenül boldogabbak. Sem a nemzet vagyont, sem az egyén boldogulását nem lehet kizárólag pénzügyi mutatókkal mérni, sokak szerint az tévútra vezet.

Összefoglalás

A magyar középosztály kialakítása és izmosítása döntően állami feladat. Természetesen közvetett eszközökkel: támogatásokkal, kedvezményekkel. Amíg a gazdasági jólét alapvető elemei hiányoznak, addig bizonyosan nem fog kialakulni. Egy-két évtized alatt ez megoldható, jó példa volt erre az ötvenes-hatvanas években a Wirtschaftswunder és a miracolo economico, vagy évtizeddel utóbb a kistigrisek. Természetesen most mások a körülmények, azokat is figyelembe kell venni, de pusztán a problémákra hivatkozás sosem megoldás. Európa északabb országaiban a jelenlegi válság jóval kevésbé érződik, keletebbre kétszámjegyű GDP növekedés is akad. Hozzáértő politika nagyban hozzájárulna ahhoz a tudás intenzív gazdaság kialakításához, amit egyébként az unió is célul tűzött ki a Lisszaboni Stratégiában. Erős középosztály nélkül biztosan nem valósulhat meg.

A konkrét teendő a vonatkozó stratégia kidolgozása, elfogadást követően a feladatok szétszétlása. A gyorsabb siker érdekében az állami és önkormányzati szereplők mellett részt vállalnának a különféle civil szervezetek is. A jó megvalósítást a siker nem csupán gazdasági téren jelenti, a középosztályiség megjelenik az általános társadalmi értékrendben és nem utolsó sorban a demokráciát is erősíti.

Irodalom

Huszár Tibor (1984): Nemzetlét – Nemzettudat – Értelmiség Magvető Kiadó

Kornis Gyula (1926): Mi a középosztály? Athenaeum Nyomda, Budapest

Németh László (1989): Magyarság és Európa In: Sorskérdések Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest.

Szabó Dezső (1943): A magyar középosztály megteremtése In: Az egész látóhatár Magyar Élet kiadása Budapest

www.ksh.hu

www.pszaf.hu